

Militia Sancti Sepulcri. Idea e istituzioni a cura di Kaspar Elm e Cosimo Damiano Fonseca. Atti del Colloquio Internazionale tenuto presso la Pontificia Università del Laterano. 1-12 aprile 1996. Città del Vaticano 1998 ss. 521.

Bogactwo dziejów chrześcijaństwa, zwłaszcza w wymiarze struktur Kościoła, w całym ponaddwutysiącletnim okresie niesie w sobie niezwykle formy, przejawy, znaki czy znamiona typowe tylko dla niego, a niekiedy wspólne do różnych postaw znanych ze świata. Z innej strony to także wielorakie konkretne zaangażowanie bardzo różnych osób, tak indywidualnych, jak różnych wspólnot czy społeczności, czasem nawet ponadpaństwowych czy wręcz ponadnarodowych.

Na przestrzeni całych dziejów spełniania się Jezusa z Nazaretu, tak wcielonego, jak i zasiadającego w chwale Ojca, oraz Jego przesłania ewangelizacyjnego chrześcijaństwo zawsze organizowali się w różne struktury czy organizacje. Przybierały one zazwyczaj formy stosowne do danego miejsca i czasu oraz rozeznawanych okoliczności owocnego spełniania posługi ewangelizacyjnej. Zatem to m.in. niezwykle bogactwo zakonów, zgromadzeń, stowarzyszeń życia apostołskiego, ale i wielu struktur gromadzących tylko ludzi świeckich, choć jakoś formalnie związanych ze sobą. W tę rzeczywistość wpisały się i nadal wpisują także m.in. zakony rycerskie, które zapoczątkowały swe formalne istnienie zwłaszcza pod wpływem sytuacji w Ziemi Świętej oraz wypraw krzyżowych na przełomie XI i XII w.

Dobrze się stało, że Zakon Rycerski Grobu Bożego w Jerozolimie zorganizował w dniach 10-12 kwietnia 1996 r. na Uniwersytecie Laterańskim specjalne sympozjum poświęcone swym własnym dziejom oraz perspektywom. To było niezwykle wydarzenie naukowe oraz ideowe dla samego Zakonu, chyba pierwsze w historii na międzynarodową skalę. Wystąpiło z referatami oraz komunikatami wiele autorytetów Zakonu oraz naukowych z różnych centrów, co świadczy m.in. o randze i znaczeniu prezentowanych tu treści oraz zarazem projektowanych tak myśli, jak i opinii czy idei. Obecnie całość materiałów ukazała się w postaci akt wspomnianego sympozjum.

Książkę otwiera schematyczny spis treści, który m.in. w ramach poszczególnych grup podaje tytuły referatów, komunikatów oraz innych tekstów, a także ich autorów (s. 5-7). Jest on dobrym wprowadzeniem do ogólnej orientacji odnośnie do samego sympozjum oraz treści omawianej pracy.

Warto dodać, że przed stroną tytułową podano pełny skład specjalnej komisji naukowej do spraw historii Zakonu. Na jej czele stoi A. M. Arena. Natomiast członkowie rekrutują się z przedstawicieli nauki oraz wielkich centrów naukowych (s. 2).

Z kolei zamieszczono przemówienie wstępne, słowa pozdrowień kard. C. Furno, obecnego wielkiego mistrza Zakonu (s. 9-11). Jest to znakomite ideowe i bardzo twórcze wprowadzenie do podejmowanej w ramach sympozjum refleksji naukowej i historycznej wokół zakonów rycerskich oraz kanonickich, zwłaszcza związanych z Grobem Bożym, oraz szerzej ich duchowości oraz miejsca we współczesności.

W ramach przywoływanych licznych wykładów, wygłoszonych podczas kongresu, zamieszczono najpierw przemówienie na otwarcie sympozjum pt. *Zakon Grobu*

Bożego: idee i instytucje, który zaprezentował K. Elm z Berlina (s. 13-22). Jest to jednak praktycznie nakreślenie tylko najbardziej ogólnych idei, tak samego nurtu czy duchowości rycerskiej, jak i jego wielu praktycznych form realizacji w przeszłości oraz aktualnych w teraźniejszości. To znak dla grupy chrześcijan, którzy i dziś w duchu tych rad niosą orędzie nowej ewangelizacji.

Najobszerniejszy blok, opatrzony schematycznym tytułem: *Wykłady*, składa się z 17 niezwykle interesujących i twórczych tekstów, autorów z różnych centrów naukowych i o różnej opcji, a także związkach z Zakonem.

W tym bloku najpierw F. Cardini podjął fundamentalne zagadnienie relacji między ideą duchowości rycerskiej, opartej na Chrystusie, a wyprawami krzyżowymi w XI-XIII w., a więc w początkach samej idei zakonów rycerskich (s. 25-58). J. Flori starał się ukazać kawalerów, czy bardziej samego ducha rycerskości, jako swoistą formę ówczesnego życia, a w tym i chrześcijańskiego świadectwa (s. 59-75). Po bardziej systematycznym i zwartym ukazaniu zakonów rycerskich A. Luttrell podjął próbę definicji tej drogi powołania chrześcijańskiego, tak popularnej w dawnych czasach (s. 77-88).

A. Ranft ukazał zakony rycerskie i zakonne wspólnoty o tej duchowości w późnym średniowieczu (s. 89-110). Jest to o tyle interesujące, że ich formy miały nie tylko znaczenie wewnętrzne, ale często odnosiły się także do bezpośrednich regulacji międzynarodowych, zwłaszcza w płaszczyźnie rycerskich praw oraz świadomości społecznej i kulturowej, wpisanej twórczo w życie ówczesnej Europy. W swym znaczeniu zatem i oddziaływaniu wychodziły one zdecydowanie poza struktury religijne.

Pusty grób i zmartwychwstanie Jezusa to temat referatu wygłoszonego przez P. Grecha (s. 111-114). To propozycja egzegezy tekstów ewangelicznych odnoszących się do tego faktu. C. Capizzi ukazał temat: *Cześć dla Grobu Bożego od Konstantyna do Justyniana* (s. 115-139). Dotknął tu początków kultu tego szczególnego miejsca, co miało niezwykle ważne znaczenie dla całej późniejszej tradycji skoncentrowanej wokół Grobu Jezusa Chrystusa, tj. centrum Jego zmartwychwstania. Jest to jedno z najpewniejszych miejsc historycznych życia i zmartwychwstania Jezusa z Nazaretu.

Kolejny referat podejmuje temat: *Znaczenie Jerozolimy w islamie*, przygotowany przez A. Neuwirth (s. 141-159). Jest to ważne zagadnienie w całokształcie wizji teologicznej tego miasta i jego miejsca w wierze muzułmanów, zapoczątkowanej przez proroka Mahometa. V. H. Elbern ukazał Grób Boży, to niepowtarzalne miejsce, jako twórczy i bardzo znaczący przedmiot sztuki obrazowej i liturgicznej (s. 161-177).

Dotykając wczesnych znaków historycznych średniowiecza w Ziemi Świętej, zwłaszcza w zorganizowanych strukturach kościelnych – w nurcie łacińskim – G. Fedalto podjął temat: *Patriarchat łaciński Jerozolimy 1099-1187* (s. 179-201). Jest to wskazanie na niezwykle ważną strukturę życia chrześcijańskiego, a w pewnym sensie i kulturową, na tych ziemiach, a także odpowiedzialności za nie, zwłaszcza w kontekście postaw niewiernych, a konkretnie muzułmanów.

Redaktor opracowania, K. Elm, przedstawił temat *Kapituła kanoników regularnych Grobu Bożego w Jerozolimie* (s. 203-222). Była to niezwykle ważna struktura, zwłaszcza wobec odpowiedzialności za Grób Chrystusa. W to wpisuje się także historia i duchowość kanoniczek regularnych Grobu Bożego w Jerozolimie, którą w swym referacie opracowała I. Brenninkmeijer (s. 223-232). Jest to tym cenniejsze, iż jest ona szczególnie kompetentna w tej dziedzinie, nie tylko teoretycznie, ale przede wszystkim praktycznie, tworząc współczesną historię tej duchowości.

Włoski badacz zaprezentował temat *Pielgrzymi do Grobu Świętego między XIII i XIV wiekiem* (s. 233-262). M. Sensi w obszernym tekście wykazał, iż pielgrzymowanie do Grobu Chrystusa było w tym czasie stosunkowo powszechnym zjawiskiem, mimo wielu trudności i niebezpieczeństw. Co więcej, był to pewien styl kultury chrześcijańskiej, wokół którego z czasem ukształtowało się nawet pewne przesłanie teologiczne oraz społeczne. Powstała wręcz swoista teologia pielgrzymowania do Jerozolimy. Autor kolejnego referatu, J. van Herwaarden, skoncentrował się na *No status, no brother*. Dokładniej to refleksja nad pielgrzymkami do Jerozolimy w późnym średniowieczu, zwłaszcza w kontekście Holandii, a dokładniej ówczesnych Niderlandów (s. 263-288).

Kustodia Ziemi Świętej i inwestytura kawalerów Grobu Bożego to tytuł referatu I. Mancini (s. 289-303). Był to ciekawy fenomen o charakterze religijnym i społecznym, i to przez wiele wieków. P. Grech podjął temat *Zakon Kawalerów Grobu Bożego i patriarchat łaciński* (s. 305-309).

W ostatnich dwóch referatach wskazano na bardziej aktualne zagadnienia. Problematykę *Zakon Kawalerów Grobu Bożego w Jerozolimie (XIV-XIX w.)* omówił C. de Gennes (s. 311-326), natomiast L. Carlen podjął temat *Zakon Rycerski Grobu Bożego Jerozolimskiego (XIX-XX w.)* (s. 327-338). Zatem to czas definitywnego końca nurtu kanoniczego, a jednocześnie trwania nadal kanoniczek, a zarazem dynamicznego rozwoju już znacznie unowocześnionego nurtu rycerskiego.

Drugi blok materiałów z sympozjum, tj. *Komunikaty*, składa się z sześciu tekstów.

Symeon II i powstanie Kościoła łacińskiego w Jerozolimie podczas wypraw krzyżowych to tytuł przedłożenia J. Pahlitzsch (s. 341-360). Wskazuje on na te akcenty wypraw, które miały tak wymiar polityczny, jak i religijno-kościelny. Z kolei ukazano temat *Baldwin I, król Jerozolimy. «Dominici Sepulcri vexillifer»*, przygotowany przez G. Lipato (s. 361-380). Baldwin panował w latach 1100-1118.

W następnym komunikacie N. Jaspert ukazał zakony rycerskie, a szczególnie Zakon Grobu Bożego, z perspektywy tradycji Półwyspu Iberyjskiego (s. 381-410), a M. Ruspantini podał informacje o Bazylice Grobu Bożego, usytuowanej w Acquapendente, miasteczku koło Witerbo, i o znajdującej się w krypcie kapliczce Grobu Bożego (s. 411-417).

Wybitny uczony włoski F. Tommasi ukazał źródła dokumentalne *ultramaringi* znajdujące się we Włoszech, a zwłaszcza w archiwum Grobu Bożego w Acri w Perugii (s. 419-436). Chodzi tu o archiwalia świeckie i kościelne.

W ostatnim komunikacie zamieszczonym w omawianej książce zaprezentowano temat *Dokumenty Stolicy Apostolskiej o Zakonie Rycerskim Grobu Bożego (1847-*

-1996) – (s. 437-449). S. Paciolla przybliży bogactwo archiwaliów, które są niezwykle istotne i znaczące dla najnowszych badań odnoszących się do Zakonu.

Kolejny blok zawiera trzy interwencje, przy czym ukazują się one tylko w formie streszczeń redakcyjnych.

Pierwszy tekst, autorstwa L. Valero de Bernabe y Martin de Eugenio, poświęcony został ideałowi kawalera w Hiszpanii i jego odbiór w Zakonie Rycerskim Grobu Bożego w Jerozolimie (s. 453-456). *Zakon Grobu Bożego w królestwach Hiszpanii: jego charakter rycerski i szlachecki* to temat podjęty przez J. R. Hardisson y Rumeu (s. 457-458). Ostatni tekst nosi tytuł *Początki Zakonu Rycerskiego Grobu Bożego: teksty Monsieur de Gennes i kilka obserwacji*, przygotowany został przez P. L. Daniela (s. 459-461).

Całość treściową zamykają dwie konkluzje: C. D. Fonseca pt. *Rycerstwo Grobu Bożego: Idee i instytucje* (s. 465-479) oraz *Adres pożegnalny* L. Carducci Artensio, generalnego gubernatora Zakonu (s. 483-484).

Od strony formalnej zamieszczono jeszcze wykaz autorów (s. 485-486), indeks nazwisk (s. 489-514) i indeks miejscowości (s. 515-521).

Całość zaprezentowanych materiałów jest niezwykle interesującym i ważnym pochyleniem się nad dziejami Zakonu Rycerskiego Grobu Bożego w Jerozolimie. Dokładniej to sięgnięcie do całej tradycji, która zapoczątkowana wyraźniej na przełomie XI i XII w., w historii przybierała różne nurty i specyfikacje oraz formy. Zatem to zwłaszcza nurt kanoników Grobu Bożego, kanoniczek oraz rycerzy świeckich, zwłaszcza po specjalnej inwestyturze, zazwyczaj odbywanej tylko w Jerozolimie.

Z książki generalnie tchnie duża umiejętność i zarazem otwartość kompleksowego widzenia tak ciemnych, jak i jasnych znaków przeszłości Zakonu oraz całego praktycznego przełożenia tej duchowości i jej owoców. To pierwszy raz w historii tak pogłębiona refleksja, i to z tak różnych punktów widzenia.

Prezentowana refleksja ma wyraźne znamiona badań naukowych. To znaki długoletniej pracy wielu wybitnych uczonych i badaczy, zwłaszcza z Włoch, ale także m.in. z Hiszpanii, Niemiec, Holandii, Francji czy Izraela. Niestety, zabrakło tu przedstawiciela z Polski czy nawet z Europy Środkowowschodniej. Wszyscy autorzy podawanych tekstów są specjalistami, znanymi w tej dziedzinie z wielu wcześniejszych prac badawczych, publikowanych w postaci książek czy artykułów, które są bardzo cenione na poziomie międzynarodowym.

Szkoda, że w prezentowanych materiałach tak minimalnie doszły do głosu dzieje Zakonu związane z Polską. Przecież w pewnym okresie miały one znaczenie ogólnoeuropejskie, wręcz były centralą Zakonu. Faktycznie prezentuje to niepełny, czy wręcz błędny, obraz znaczenia zwłaszcza Miechowa i tamtejszego klasztoru dla całego Zakonu (zła pisownia w indeksie miejscowości – s. 519). Także inne klasztory polskie nie zostały zupełnie wzmiankowane, a przecież odgrywały znaczącą rolę, m.in. w ich otwartości na Zachód. Oczywiście, pewnym argumentem usprawiedliwiającym te luki może być brak szerszych badań w tej dziedzinie, a zwłaszcza ich publikacji.

Książka w sumie jest ciekawym przypomnieniem bardzo interesującej przeszłości, a jednocześnie pewnym znakiem twórczego sięgnięcia do samej duchowości opartej

na charyzmacie rycerstwa. Wydaje się jednak, iż odpowiednie jej ukierunkowanie może i dzisiaj znaleźć wiele bardzo praktycznych i różnie ukierunkowanych form.

Dobrze, że w kilku miejscach przytoczono reprodukcje, które są interesującym uzupełnieniem prezentowanych treści (s. 137-139, 173-177, 232). Szkoda, że wśród reprodukcji zabrakło np. słynnego relikwiarza z Miechowa.

Ważnym uzupełnieniem są wspomniane obydwie indeksy. Pokazują one niezwykle bogactwo Zakonu, tak personalne, jak i geograficzne. Także przypisy, w większości tekstów, są nie tylko wskazaniem bibliograficznym, ale często ważnymi dopowiedzeniami czy miejscem dyskusji.

Szkoda, że nie dokonano na końcu książki zbiorczego usystematyzowania całej bibliografii. Byłoby to interesujące zestawienie bogactwa wykorzystanych źródeł oraz literatury. Niestety, ze względu na słabe zainteresowanie Polską, także zauważona literatura polska jest minimalna i praktycznie nie ma wpływu na narrację zasadniczego tekstu.

Andrzej F. Dziuba